Future · Experience · Design

PULSE

PROJEKTI

„Valdkondade ülesed sekkumised riskikäitumisega noortele Saare maakonnas“

LÕPPRAPORT v 1.0

Koostanud

Jannus Jaska

31.07.2023

Eesti tuleviku heaks

Saaremaa vald

Kaasrahastanud Euroopa Liit

Sisukord

Sisukord 2
Sissejuhatus ja lähteülesanne 3
Tööprotsess 4
Seotud osapoolte kaasamine ja probleemi fookuse paika seadmine. 4
Kes on Saaremaa valla kontekstis riskikäitumisega noor? 7
2. Väljakutsed, võimalused ja ressursid. 9
3. Soovitud seisundi ja tulemuse kirjeldus 12
4. Võimalike lahendusstsenaariumide ja võtmetegevuste kirjeldus 15
Esmaste tegevuste ettepanek sihtgrupile 15
Ennetusvaldkonna tegevuskava ettepanek: 18
Üldised ettepanekud riskikäitumisega noorte toetamiseks Saaremaa vallas 19

Sissejuhatus ja lähteülesanne

Käesolev töö on valminud vastavalt tellija esitatud hinnapäringule ja selle vastuseks esitatud pakkumusele jaanuaris 2023. Pakkumuse esitamise kutses oli välja toodud järgmine probleemi kirjeldus:

Saaremaa vallas on viimase paari aastaga tekkinud mõistmine, et ei jõuta vallas kõigi abivajavate noorteni ja puudub kindlus, kas olemasolevad teenused on piisavad. Tuntakse vajadust ühisest jagatud arusaamast haridus- ning sotsiaalvaldkonna esindajate vahel väljakutsetest ja sihtrühmade vajadustest. Samuti soovitakse jõuda ühiselt välja töötatud lahendusvisiooni ja tegevuskavani.

Projekti eesmärgiks oli leida vastus järgmistele küsimustele:

- Kes on Saaremaa valla kontekstis riskikäitumisega noor?
- Millist abi saab vald riskikäitumisega noorele oma teenuste läbi pakkuda?
- Millised ressursid on vallal täna riskikäitumisega noore toetamiseks, ning milliseid ressursse vajatakse tõenduspõhiste sekkumiste pakkumiseks?

Eesmärgi saavutamiseks ja selguse loomiseks valiti teenusedisaini protsess. Üldiselt eeldab disainiprotsess, et väljakutseid vaadatakse kasutaja, ehk antud juhul noorte eneste silmade läbi. Selle väärtusliku sisendi saamiseks lepiti kokku intervjuud sihtgruppi kuuluvate noortega, mille eesmärk oli tasakaalustada valdkonna ekspertide ja täiskasvanute vaadet.

Hankes kokku lepitud tööprotsess oli järgmine:

- Seotud osapoolte kaasamine ja probleemi fookuse paika seadmine.
- Ülevaate tegemine olemasolevatest ressurssidest, ning tugevuste ja nõrkuste kaardistus.
- Soovitud seisundi ja tulemuse kirjeldus, mis tugineb faktidel ja võimalusel ka teaduslikel põhjendustel,
- Võimalike lahendusstsenaariumide ja võtmetegevuste kirjeldus koos hinnangulise rahalise kalkulatsiooniga

Tööprotsess

Seotud osapoolte kaasamine ja probleemi fookuse paika seadmine.

Disaineri töö algas taustainfo kogumisega, millega seoses korraldati järgmised intervjuud seotud osapooltega:

- 5 sihtgruppi kuuluvat noort vanuses 12-16 aastat.
- Sotsiaalministeerium – perede heaolu ja turvaliste suhete osakonna juhataja Liisa-Lotta Raag.
- Tervise Arengu Instituut – Karin Streimann – valdkonnaülese ennetuse valdkonna juht; Marin Vaher – uimastite ja sõltuvuste keskuse vanemspetsialist; Jane Idavain – Tervisestatistika osakonna juhataja; Triinu Purru – paikkondade tervise edendamise osakonna juhataja.
- Sotsiaalkindlustusamet – Kadri-Ann Lee – psühhosotsiaalse kriisiabi tiimi juht.

Saaremaa valla ülesandeks jäi kutsuda tööprotsessis osalema seotud osapooled oma haldusalas. Lisaks valla töötajatele oli kutsutud järgmiste organisatsioonide esindajad: Muhu vald, Ruhnu vald, SKA, PPA, STHK, SNTK, KAK, Saare Haigla.

Probleemi fookuse paika seadmiseks oli planeeritud esimene seminar-töötuba 4. mail 2023. Neljateistkümnele osalenud valdkonna eksperdile anti ülesandeks kirjeldada stereotüüpilisi juhtumeid, mis nende jaoks kõige eredamalt ilmestavad mõistet "riskikäitumisega noor". Ekspertide kirjeldatud juhtumid kategoriseeriti grupitööna, ning nende põhjal pandi kohapeal kokku kuus stereotüüpset kasutajalugu ehk **persoona profiili**[1], mida täiendati kodutöö käigus.

PERSOONAD

Kaasatud ekperdid valisid persoonadeks järgmised juhtumid:

1. **Paula, 14. LSV.** Käitub vägivaldselt koolis, tänaval. Tarbib alkoholi. Omab täiskasvanut isikute kontakte, kes on valmis alkoholi ostma. Tark tüdruk, kes saab koolis hakkama, kui osales õppetöös. Koolist puudumised.
2. **Ott, 15. Kapuutsinoor.** Ott on oma olemuselt vaikne ja endassetõmbunud poiss, nö. kapuutsinoor. On väga mõjutatav halbade sõprade poolt. Hakkas koolis puuduma kuna õppimine osutus üha raskemaks.

[1] Teenusedisaini protsessis on persoona loomine meetod, mille abil luuakse sihtrühma esindavad fiktiivsed isikud, mis põhinevad valiidsetel sisendandmetel või uurimistööl, mis sisaldab kasutajate demograafilisi andmeid, vajadusi, eelistusi, käitumist ja motivatsioone. Persoona tööriista eesmärk on aidata disaineritel ja toote- või teenusepakkujatel paremini mõista oma kasutajate ootusi ja vajadusi, et luua kasutajasõbralikumaid ja tõhusamaid lahendusi.

3. **Henry, 17/18. Kambanoor**. - Naaseb kinnisest lasteasutusest kuhu oli saadetud varavastaste kuritegude tõttu. Otsib grupist perekonda ja on sellest väga mõjutatud. Konfliktid tekivad territooriumi jaotuse teemad teiste kampadega.
4. **Kertu, 18. Enesevigastamine, alko ja narko**. On üle elanud ema kaotuse ja väärkohtlemise, millega seoses on tekkinud meeleoluhäired, söömishäired ja ainete tarvitamine. Puudumised koolist. Alkohol aitab magama jääda.
5. **Sandra, 13. Seksuaalne väärkohtlemine**. On 10-aastaselt seksuaalselt väärkoheldud. Käib riides väljakutsuvalt (paljastavalt). Aktiivne sotsiaalmeedia kasutaja. Suurenenud seksuaalsusega, mistõttu veedab aega täiskasvanud meestega. Omavanuseid sõpru on vaid üksikuid.
6. **Lisell, 15. Suitsiidne käitumine ja enesevigastamine.** Eriline "emo" stiil. Ütleb et teda pole kellelgi vaja, "sa ei tea, mida ma tunnen" ja ta ei taha elada. Ei saa teiste noortega suhelda ja ei ole vägivaldne teiste suhtes. Saab koolitööga hakkama.

Persoonade lugusid täiendati koduse tööna. Loodud persoonad asetasime kogu teenusedisaini protsessi Põhjanaelaks, sest need annavad elutruu pildi noore reaalsusest: käitumisest, hirmudest ja võimalustest. Kõigi persoonade detailsema kirjelduse leiab jagatud Miro lõuendilt.

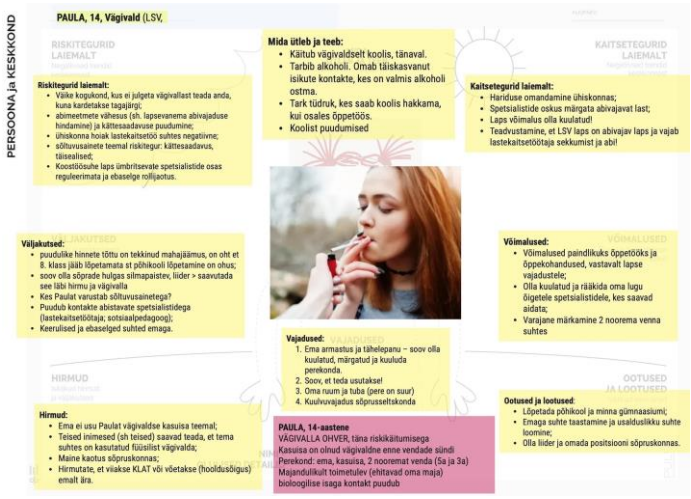

ROLLIDE JA VAJADUSTE KAART

Pärast persoonade täiendamist palusime ekspertidel koduse tööna mõtestada oma rolli ja vajadusi konkreetsete persoona toetamisel. Eesmärgiks oli persoonade juhtumite kaudu kirjeldada tänane teenuste pakkumine, ning koguda seotud osapoolte tähelepanekuid väljakutsete ja võimaluste kohta. Küsisime:

1. Minu roll lapse toetamisel.
2. Minu vajadused, et last paremini aidata (näiteks isiklik, org., keskkond, õiguslik, hoiakud, muu)

PERSOONA TEEKONNA KAART

Teises seminar-töötoas 5. juunil 2023 võtsime persoonade kasutajalugude detailsemaks uurimiseks ning teenuste tõhususe hindamiseks kasutusele klienditeekonna kaardi[2] tööpõhja.

Koduseks ülesandeks jäi kõikide persoonade teekondade kaardistamine.

Protsessi vältel nõustas teenusedisainerit lastekaitse valdkonna ekspert Kadri-Ann Lee, kes on muuhulgas Civitta koostatud „Tänapäevase lastekaitse juhtumi-korralduse, andmevahetuse ja e-teenuste analüüs“ lõppraporti koostaja.

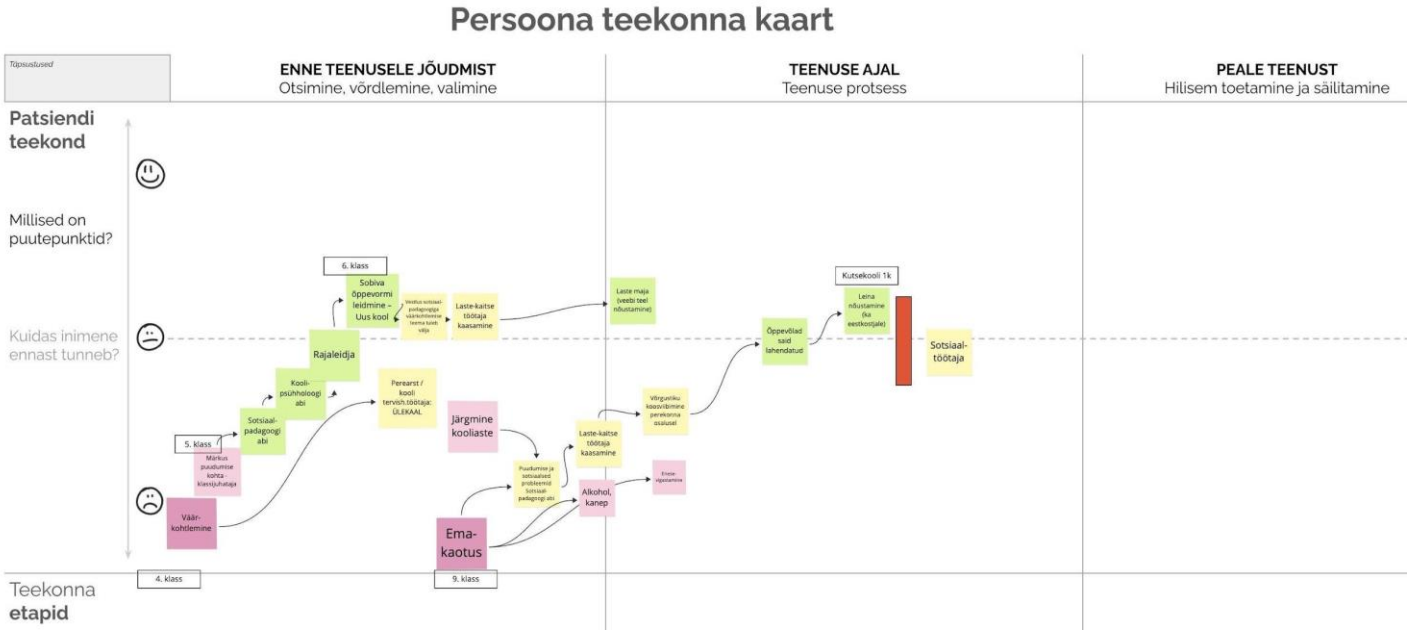

[2] Klienditeekonna kaart on visuaalne tööriist teenusedisainis, mis kujutab teenuse kasutaja kogemust toote või teenusega alates esmasest kontaktist kuni lõpliku interaktsioonini (ja sageli ka järelteenusteni). See hõlmab kõiki samm-sammulisi puutepunkte, mida klient või kasutaja teenuse kasutamise käigus läbib, näidates samas nii emotsionaalset kogemust kui ka võimalikke takistusi ja võimalusi. Kasutaja teekonna kaardi eesmärk on aidata teenusepakkujatel paremini mõista ja parandada kasutaja kogemust, tuvastada kitsaskohti ja võimalusi teenuse parandamiseks ning lõpuks luua kasutajasõbralikum ja efektiivsem teenus.

Kes on Saaremaa valla kontekstis riskikäitumisega noor?

> *"Termin riskinoor viitab keeleliselt noorele, kel on risk n-ö halvale teele sattuda ehk riskis olevale noorele. See on mõiste, mida Eestis sageli sihtgrupile viidates kasutatakse, harva defineeritakse ning seostatakse erinevate tähendustega. Kord viitab riskinoore mõiste noorele, kel on suured riskid ühiskonnas mitte hästi hakkama saada ning omandada probleemkäitumine, kord noortele, kel juba esineb probleemkäitumine (sh õigusrikkumised) ning kord mõlema eelnimetatud grupi noortele korraga."*
>
> „Kaasava noorsootöö käsiraamat"

Nagu käsiraamatus kirjutatud, on termin riskinoor segaselt sisustatud ja kõigi osapoolte jaoks probleemne mõiste.

Riskikäitumise teemal aitab valdkonnavälisel lugejal konteksti luua näiteks Praxise 2018. aastal koostatud „Tõsiste käitumisprobleemidega lastele suunatud teenuste analüüs".

Paljude noorte hälbiv käitumine algab noorukieas, põhjustatuna peamiselt **eakaaslaste mõjust**, (ajutistest) **pereprobleemidest**, **ebasoodsast arengu-keskkonnast või bioloogilistest teguritest**. Nende puhul on pikaajalised negatiivsed mõjud väiksemad võrreldes nendega, kelle agressiivsus avaldus juba lapseeas. Oluliseks riskiks noortele on **halvad vanemluspraktikad**, nagu kriitika, alandamine ja füüsiline karistus, mis võivad samuti põhjustada lapse agressiivset käitumist. Need lapsed võivad olla vägivaldsed ja tajuda vaenulikkust isegi neutraalsetes olukordades.

Lisaks võib **proaktiivne vägivald** olla seotud puudujääkidega sotsiaalses ja kognitiivses arengus, mida iseloomustab positiivne suhtumine agressiivsesse käitumisse, kuna see võib tuua kaasa soovitud tulemusi. Agressiivsele käitumisele eelnevalt on sageli nende esmaseks **vajaduseks saavutada kontroll olukorra üle** ning samas pööravad nad vähem tähelepanu kannatustele, mida see käitumine võib teistele põhjustada või hinnangutele, mida see kaaslaste poolt võib kaasa tuua.

Projekti jaoks oli põhjapaneva definitsiooni loomise asemel oluline defineerida just Saaremaa valla kontekstis sobiv, praktilist laadi lähenemine, mille jaoks valisimegi persoonade põhise kasutajalugude formaadi.

Projekti käigus persoonad täienesid, kuid kaasatud ekspertide seisukoht oli, et just need 6 juhtumit peaksid piisava täpsusega kirjeldama seda, milline on riskikäitumisega noore profiil Saare maakonnas.

Sotsiaalsed probleemid on teada-tuntud kui keerulised väljakutsed ehk „nurjatud“[3] probleemid. Kui vaatame persoona profiile lähemalt, kumavad nendest läbi mitmed korduvad teemad nn. nõrk perekonna tugi, turvalise täiskasvanu puudumine ja vaimse tervise väljakutsed. See tähendab, et lihtsaid lahendusi riskikäitumise vähendamiseks ei ole, ning igasugune sekkumine saab olla tõhus ainult juhul, kui see arvestab juurpõhjuste mitmetasandilist olemust.

On oluline märkida, et persoonade kirjeldatud juhtumid on tulemus pikemale väljakutsete ja probleemide jadale. Nende lugude juured ulatuvad tihtipeale varasemasse aega, ning progresseerumist on tihti võimalik jälgida juba alates lasteaiast.

Soovitus: proovida eraldi protsessina kirjeldada põhjalikumalt valitud persoonade kasutajalugude progresseerumist koostöös kaasatud ekspertidega, võttes aluseks kasutajateekonna kaardi tööpõhja, mida teisel seminaripäeval katsetasime.

Lõpetuseks sooviksime tõstatada hoiakute teema. Nimetused nagu riskinoor, riskikäitumisega noor või lihtsalt paha laps on mitte ainult sildistavad, vaid ka eksitavad, juhtides täiskasvanute tähelepanu vales suunas, keskendudes lapse või noore halval käitumisel. Noorsootöö põhimõtteist lähtudes tuleks meil aga mõelda “halvasti” käituvast noorest kui täiskasvanute tegemata jäetud tööst, ning leida viise kuidas küla saaks toetada iga lapse arengu vajadusi.

[3] Sotsiaalvaldkonnas tähendab "nurjatu probleem" (*wicked problems*) keerulist, omavahel seotud ja sageli struktuurset väljakutset, mida on raske lahendada, sest sellel puuduvad lihtsad või ühesed lahendused ja see on sageli sügavalt juurdunud sotsiaalsetesse normidesse või käitumismustritesse. Sellised probleemid on tavaliselt multidistsiplinaarsed, sisaldades erinevaid huvigruppe ja mõjutajaid ning nende lahendamiseks on vaja laiapõhjalist lähenemist ja pidevat koostööd osapoolte vahel värskete lahenduste leidmisel. Nurjatud probleemid sotsiaalvaldkonnas hõlmavad näiteks vaesust, sotsiaalset ebavõrdsust või diskrimineerimist.

2. Väljakutsed, võimalused ja ressursid.

Riskikäitumisega noortega tegelemisel räägime eelkõige abi vajavast lapsest, kuid kui vaatame persoonade lugudesse, on selge et enamusel juhtudel on täiskasvanud jätnud tähelepanuta „tuge vajava" lapse etapi. Seepärast eraldan ma järgnevad tõsised käitumisprobleemid üldistest ennetusega seotud väljakutsetest ja võimalustest.

Ilma põhjaliku Saaremaad puudutava alusuuringuta saan ma toetuda eelpool viidatud Praxise 2018. a uuringule. Ekspertidega läbi viidud intervjuude valguses saan välja tuua järgmised olulised väljakutsed tõsiste käitumisprobleemide puhul:

1. **Tõsiste käitumisprobleemidega noored jõuavad nii haridus-, sotsiaal-, tervise- kui ka õiguskaitsesüsteemi. Teenuse sobivust konkreetsele noorele ei hinnata piisavalt.** Selline teenuste ristkasutus on sedavõrd keerukate probleemidega noorte puhul paratamatu, kuna nende vajadused varieeruvad ja erineval ajahetkel võib sobiv teenus leiduda just ühest või teisest süsteemist. Küll aga tõstatub küsimus juhtumikorraldusest ehk kes on see spetsialist, kelle ülesandeks on noore vajadustele vastavatele teenustele suunamine. Seaduse järgi on see spetsialist lastekaitse töötaja, kuid sageli on see vastutus hajunud. Eestis puuduvad ühtsed hindamisinstrumendid tõsiste käitumisprobleemidega lastele sobivate teenuste valikuks, sh hindamiseks, kas laps vajab residentaalset või kogukondlikku teenust ning millised on tema puhul peamised riskide ja vajaduste valdkonnad. Riski ja ressursid toob esile laste heaolu hindamise kolmnurk ja just neile tuginev lastekaitsetöötaja poolne analüüs, mis ei hinda aga spetsiifilisi vajadusi.

   Saaremaa võimalus on tõhustada piirkondlikku juhtumipõhist võrgustikutööd ja panna paika juhtumikorralduse protsess ning kokkulepped Saaremaa vallas .Spetsialistide ülesanne võrgustikus pole mitte last "ära suunata" või oodata, et keegi teine probleemiga tegeleb, vaid igal spetsialistil peab olema oma kindel ülesanne. Võrgustikutöö fookus peab olema sellel, kuidas konkreetne spetsialist saab konkreetselt aidata, mis selleks vaja on, mis on ülesanne teiste spetsialistide konstellatsioonis ja milline on ajaraam. Osalenud ekspertide sõnul on see kõigi vajadus, aga mitte kellegi kohustus, mistõttu hädavajalik suhtlemine jääb napiks. Lapse heaolu hindamise kolmnurk tuleks laiemalt kasutusele võtta.

   Märkimisväärse osa laste ja noorte residentaalsetele teenustele (sh vanglasse) jõudmist aitaks ennetada ja vältida pereteenuste ja -toe parandamine[4] ning vaimse

[4] Põhjalikumad soovitused leiab uuringust "Tänapäevase lastekaitse juhtumikorralduse, andmevahetuse ja e-teenuste analüüs." Lõpparuanne. Civitta 2022

tervise toe varasem jõudmine nooreni. Selleks on vajalik tõhus juhtumikorraldus, kus lastekaitsetöötaja roll on ülioluline, ning nõuab toestamist.

Ressursside osa: Saaremaa Vald

2. **Eesti teenustesüsteem ai arvesta piisavalt iga noore individuaalsete vajadustega, ning psüühiliste erivajaduste äratundmine ja nendega tegelemine on puudulik.** Praxise 2018 uuring toob välja, et enamus täna Eestis tõsiste käitumisprobleemidega noortele pakutavatest teenustest ei võta arvesse vaimse tervise häiretest tingitud erivajadusi ja teenuseosutajad ei oma piisavalt kompetentse töötamaks noortega, kellel on rasked diagnoosid. Ühelt poolt tunnetavad kompetentside puudujääki nii spetsialistid ise, kui ka lapsed ja nende vanemad. Teiselt poolt toetab seda tunnestust ka juhtumite faktilne info, mis kirjeldab lapse ”solgutamist” ühelt teenuselt teisele, põhjuseks asjaolu et teenus pole sobiv psüühiliste erivajadustega lapsele. Faktid räägivad ka sellest, et teenuste kasutamise käigus ei parane oluliselt laste psüühiline seisund ja käitumisprobleemid (pigem muutuvad tõsisemaks), mis viitab teenuste vähesele võimele pakkuda mõjusat abi psüühiliste erivajadustega lastele ja noortele.

   Saaremaa võimalus on panustada spetsialistide leidmisesse, et oleks võimalik enne teenusele suunamist teostada igale lapsele psühhiaatriline hindamine ja integreerida teenustesse psühhiaatrilise abi komponent. Arvestades raskete juhtumite statistilise esinemise sagedust, ei tundu mõistlik investeerida nn ravikodu teenuse välja arendamisse. Kuna tegemist on eraldamise teenusega, mis peaks olema kõige viimane vahend ekspertide arsenalis, pole geograafiline lähedus veenev argument. Uuringud toovad välja, et sekkumiste tõhusus suureneb, kui programme saab pakkuda noore igapäevases elukeskkonnas ja mõjutada seeläbi noorte endi kõrval ka pereliikmeid ja kaasata kogukonda ja kooli. Näitena sellistest programmidest on toodud MTFC (*Multidimensional Treatment Foster Care*), mis on analoogsed Eestis rakendatavale MDFT-le. Saaremaa võimalus on kogukonnana ja seotud osapooltega läbi mõelda võimalus luua näiteks noortekodude süsteem Soome näitel, mis toetab lapse iseseisvumist ja ennetab ravikodusse jõudmist. Oluline on läbi mõelda keskkonna turvalisus, kuhu laps või noor pöördub, et kinnistada sekkumise mõju.

   Ressursside osa: Saaremaa Vald

3. **Probleemide varajane märkamine jääb haridusasutuse tahtmatuse ja spetsialistide nappuse taha.** Esimesed ilmingud tõsistest käitumis-probleemidest on nähtavad sageli 5-10-aastaselt ja nii on käitumis-probleemidega laste esimesed kokkupuuted teenustega sageli koolis, hariduslike tugiteenuste näol. Samuti jõuavad lapsed siis sageli ka koolis ilmnenud käitumisprobleemide tõttu psühhiaatria

teenuseni, kuid sotsiaalkaitse süsteemis jääb laps märkamata, mis on probleemiks. Nende teenuste kättesaadavusest ja lapse vajadustele vastavusest sõltub seetõttu olulisel määral, kuivõrd käitumisprobleemid vanuse kasvades võimenduvad ja kuivõrd jõuab laps edasi õiguskaitse- ja sotsiaalsüsteemi teenusteni.

Seega, kui koolis suudetakse tagada toetav õpikeskkond mõõduka psüühikahäirega lapsele ja sellele lisaks on olemas ka adekvaatne psühhiaatriline abi (nii medikamentoosne kui terapeutiline), siis on suurem tõenäosus hoida ära käitumisprobleemide eskaleerumine tõsiste õigusrikkumisteni.

Teisalt on vähe abi koolipsühholoogide hulga suurendamisest, kui haridus-asutuses töötavad pedagoogid on ise nii katki, et lubavad endale õpilaste kiusamist. Koolistress ja turvalise õpikeskkonna puudumine just "aeglasematel" lastel oli selge signaal kõigilt intervjueeritud noortelt ja seda kinnitab statistika.

Saaremaa võimalus haridusasutuste omanikuna on toetada haridustöötajate vaimse tervise alaseid oskuseid, ning kujundada koolikeskkonda, kus õpitulemuste kõrval panustatakse ka hooliva ja kaasava kogukonna loomisesse. Vaja oleks välja töötada ka selge süsteem, kuidas ja mis juhul teavitatakse sotsiaalsüsteemi ning vajatakse sotsiaalsüsteemi ressursse ja abi. Selleks peaks haridusasutuse töötajatel tekkima oma kontrollnimekiri teiste osapoolte teavitamise vajalikkusest, ning konkreetsed juhised kellele ja mida edastada. Sealjuures on alati vajalik lapse ja tema pere kaasamine igas etapis, et ennetada ebameeldivaid üllatusi ekspertide kaasamisel.

Täna on juba olemas Saaremaa Toetava Hariduse Keskus, milles on olemas vastavad kompetentsid. Seda kompetentsi tuleks võimendada, et keskus saaks toetada kõiki haridusasutusi.

Ressursside osa: Saaremaa Vald

Üldine ennetus

Ühena peamistest väljakutsetest, mis tuli üles ekspertide intervjuudest ja mida mainib ka maakonna tervise- ja heaoluprofiil on **hariduse teema**. Haridus on oluline tervisemõjur, mis mõjutab ühiskonna elu tugevalt. Madalam haridustase viib sagedamini riskikäitumiseni, mis omakorda võib viia lihtsama või tervise seisukohast riskiohtlikuma töö tegemiseni või töö puudumiseni, tekitades koormust rahaliste toetuste jaotamisel. Madal haridustase piirab võimalusi tööturul.

Saare maakonnas on Eesti keskmisega võrreldes suurem protsent madala haridustasemega inimesi. Mõnevõrra rohkem on keskmise haridustasemega inimesi.

Probleemiks on aga kolmanda taseme haridusele ehk kvalifitseeritud tööjõule suunatud pakkumiste vähesus ja samaaegne spetsialistide kõrgem palgaootus, mis ületab Saare maakonna ettevõtjate võimalused. Naiste osas on olukord pigem stabiilne, kuid kolmanda taseme haridusega meeste osas toimub maakonnast väljavool. Kvalifitseeritud tööjõule suunatud pakkumisi on vähe, lisaks on spetsialistidel kõrgem palgaootus, seega otsitakse töökoht väljaspool Saare maakonda.

Teades, et riskikäitumise peamised võimaldajad on eakaaslaste mõju, pere-probleemid, ebasoodne arengukeskkond või halvad vanemluspraktikad on selge, et hariduse puudumisel on suur potentsiaal nõiaringi jätkamiseks või selle süvendamiseks.

Saaremaa võimalused hariduse toetamisel on õnneks laiad, millest vast olulisim on haridusasutuste pidaja, ehk rahastaja roll. Spetsialistide, sh õpetajate nappusega tegelemine oli tegevuskavas välja toodud, kuid ilma toetava kultuuri ja hoiakuteta kärbub uute inimeste entusiasm. Sellest, kuidas kestlikult värskeid õpetajaid importida, soovitan konsulteerida Noored Kooli algatusega.

Muutuv maailm, milles näeme üha enam tehnoloogia ja tehisintellekti rakendamist, püstitab uued vajadused hariduse sisule. Kiiresti muutuvas maailmas asendub kvantitatiivset laadi detailidele orienteeritud õppimine kvalitatiivsele, seoseid, süsteeme ja mõjusid hindavale, arutlevale õppele. Seepärast on oluline et kool oleks koht, kus lisaks tarkusele võimalik arendada ka arukust ja enesekohaseid oskusi – ehk mõnusaks inimeseks olemist.

Riskikäitumisega noorte teema kontekstis on oluline, et haridusasutus võiks olla koht, kus laps või noor leiab endale juurde turvalisi täiskasvanuid. See on eriti kriitiline olukorras, kus pere- ja sotsiaalsed suhted last ei toeta. Kogukond peab toetama seda, et koolikeskkond muutuks kõikide laste jaoks vaimselt turvaliseks ja vallal on siin väga oluline panus selle muutuse algatamisel. Saaremaal kui aktiivse ja sidusa kogukonnaga vallal on võimalus seada siht igakülgselt mõnusa ja inimkeskse keskkonna loomisel.

3. Soovitud seisundi ja tulemuse kirjeldus

Inimkeskse disaini põhimõtete järgi alustan kokkuvõttega sellest, kuidas eksperdid ise nägid persoonade vajadusi ja võimalusi:

Perekonna tugi:

- Toetavad suhted perekonnas, mis loovad turvatunde ja tugeva tugivõrgustiku.
- Vanemate nõustamine ja jõustamine, et toetada lapse arengut.

Haridus:

- Võimalused paindlikuks õppetööks ja kohandused vastavalt noore vajadustele, mis oskavad mängida lapse arengu tugevustele.
- Toetavad õpetajad ja turvalised täiskasvanud, kes pakuvad abi ja tuge õppimisel.
- Toetav haridussüsteem koos mitmekesise huviharidusega, mis pakub vajalikke ressursse ja teenuseid.

Sotsiaalsed suhted:

- Toetav sõprusringkond ja "head kambad".
- Usaldusisik, kes pakub tuge ja juhendamist. Vajalik on tagada teatav stabiilsus, sest spidev spetsialistide vahetus tekitab usaldamatust süsteemi vastu.

Toetavad teenused:

- Võimalus olla kuulatud ja jagada oma lugu õigete spetsialistidega, kes saavad aidata ja pakuvad erinevaid teenuseid ja toetust. Spetsialisti enda oskused ja pädevus noorega suhtlemisel on spetsialisti vastutus. Oluline on süsteemne tugi spetsialisti enesearengu teekonnal.
- Täiskasvanud, kes oskavad märgata vaimse tervise väljakutseid varakult.
- Meditsiinilised võimalused, sealhulgas psühhiaatria.

Turvaline keskkond:

- Koolis turvalised täiskasvanud nõudlike ja/või kiuslike õpetajate asemel.
- Et lastel oleks tänaval turvaline, võiks arendada mitteametlikke suhteid politseiga.

Arvestades persoona tööriista üldistusastet, vastab pilt küllalt hästi sellele, mida sihtgrupi noored intervjuudes välja tõid. Lisasin ainult keskkonna turvalisuse teema märksõnad. Vajadused märksõnadena: armastus, mõistmine, kuulamine, tähelepanu, turvatunne ja sotsiaalne tugi. Kokkuvõtvalt: pere tugi, paindlik õpikeskkond**,** toetav sotsiaalne tugisüsteem. Selle kirjelduse võtaksingi soovitud tulemuse aluseks,

Ootuspäraselt vastavad vajadused lapse heaolu kolmnurga mudelile:

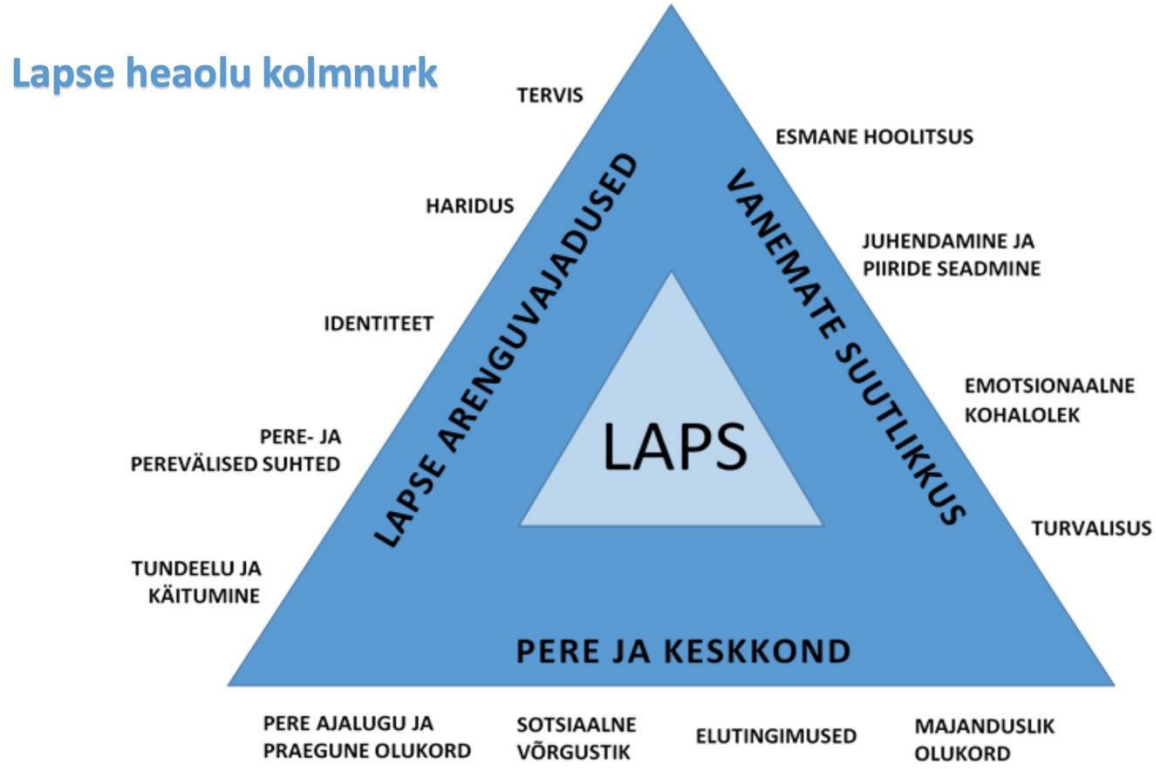

Ekspertide väljakutsete ja soovitud seisundi kirjeldamiseks valmistasime ette koduse töö, milles palusime osalejatel kirjeldada eksperdi rolli konkreetse persoona toetamisel, ning küsisime ka seda, mida ekspert inimesena vajab, et persoonat paremini aidata isiklikust tasandist kuni struktuurse nn seadusandluseni välja.

Rolli kirjeldamise osa ei andnud kahjuks head tulemust. Ehk oli probleemiks see, et rollid olid seotud hüpoteetiliste persoonade juhtumitega, ning kaldusid seetõttu üldistatuse poole.

SOOVITUS: Selleks et Seotud osapooltel tekiks parem tiimi tunnetus ja ülevaade teiste osapoolte panusest, soovitan rollide arutelu korraldada eraldi protsessina ja juhtumispõhiselt. Töötubades kuuldud kommentaaridest võis eeldada, et eri osapooltel on teise valdkonna ekspertide tegevusest üsna erinev arusaam, mis ilmselgelt tekitab ebakõla.

Spetsialistide oma vajaduste kirjeldamine andis paremat sisendit ning kategoriseerisin need järgmiselt:

1. **Koolitamine ja nõustamine:**

- Koolide ja lasteaia õpetajate koolitamine, nõustamine ja õpetamine, et nad märkaksid ja sekkuksid.
- Väga oluline on ka õpetajate endaga hakkamasaamine – paraku ei saa seda oskust eeldada.
- Kõigile osapooltele selge ja kokku lepitud lähenemine, et spetsialistid ei peaks iga juhtumi puhul nullist alustama ning teaksid, kelle poole pöörduda ja millised on noore jaoks võimalused.
- Parem toetus ja juhendamine noorsootöötajatele, kuna nad on olulised lülid riskikäitumisega noortega töötamisel.
- Teadlikkuse tõstmine kogukonnas vaimse tervise teemadel.

2. **Koostöö ja võrgustik**:
   - Võrgustiku loomine, kus väärtustatakse spetsialistide teadmisi ja oskusi ning neid võetakse vastu kui väärtuslikke spetsialiste. See loob usaldusliku ja turvalise suhte spetsialistide vahel ning võimaldab kõigil teha oma tööd efektiivsemalt.
   - Suhtumise muutmine haridusasutustes, suunates lahenduste otsimisele, mitte ainult põhjenduste otsimisele, miks midagi ei saa teha.
   - Tugimeeskonna loomine ja organisatsioonilised ning õiguslikud võimalused õpilaste toetamiseks.
3. **Teenused ja tööriistad**:
   - Teenused, mis panustaks vanemlike oskuste arengusse nn. Imelised aastad programm.
   - Psühholoogilise abi ja teraapiate kättesaadavuse suurendamine noortele ja lastele.
   - Suurem psühholoogilise esmaabiandjate arv ning rohkem ressursse õpikeskkonna kujundamiseks.
   - Psühhiaatrite olemasolu lastele ja noortele ning nende parem kättesaadavus.
4. **Koostööpartnerid ja seadusandlus**:
   - Lastekaitse seaduse muudatused, mis võimaldaksid abistada lastekaitsetöötajaid juhtumite lahendamisel ilma KOV taotluseta või võtta juhtum üle, kui KOV ei suuda enam toime tulla.
   - Teadlikkuse suurendamine KOV-is siseriiklikust nõustamisteenusest ja julgustamine selle kasutamiseks.
   - Usaldus ja koostöösuhe KOV lastekaitsetöötaja ja konsultandi vahel vajab parandamist.

4. Võimalike lahendusstsenaariumide ja võtmetegevuste kirjeldus

Riskikäitumisega noortele võimalike lahendusstsenaariumide kirjeldamisel saan toetuda valdkonna eelnevatele uuringutele, ning püüda seda siduda ekspertintervjuude ja tagasisidega, mida seotud osapooltelt korjasime seminar-töötubades või koduste tööde läbi. Olen kindel, et grupi tarkust kasutades on suund õige.

Riskikäitumisega noortele tõhusa abi osutamiseks on vallavalitsusel oluline ressursse planeerida, ning üks võimalus selleks on hinnata persoonadega sarnanevate juhtumite arvu vallas. Sellel eesmärgil korraldasime valla sotsiaal- ja lastekaitsetöötajate seas küsitluse, selgitamaks juhtumite arv aasta lõikes. Vastav statistika on järgmine:

Koolist puudumine, HEV	44
Kambad	44
Alkohol, tubakas, narko ja muud sõltuvused	42
Lähisuhtevägivald	28
Vaimne tervis (enesevigastamine)	25
Seksuaalne väärkohtlemine	14

Puudu Muhu ja Ruhnu numbrid. Nende laekumisel raporti täiendatakse!

Juhtumite hulka hinnates tuleb meeles pidada, et me saame andmeid selle kohta, mida mõõdame ja kus mõõtmine toimub. Näiteks on koolist puudumised ja HEV teemad hästi kajastatud, kuna selle probleemiga tegelevad vastavad spetsialistid hästi. Koolist puudumine, kampades jõlkumine ja muu riskikäitumine on tavaliselt väljundid mingile teisele juurprobleemile (nt vägivallale, vaimse tervise probleemile jne). Teisalt aga on statistikat arvestades vähem tuvastatud vaimse tervise ja seksuaalse väärkohtlemise juhtumeid. Loodan, et vastavasisuliste teadmiste ja oskuste kogunemisega jõuab neid ka rohkem spetsialistide radarile.

Esmaste tegevuste ettepanek sihtgrupile

Olemasolevate tõsiste käitumisprobleemidega tegelemiseks toon välja 4 olulist suunda:

1. **VÕRGUSTIKUTÖÖ**. Selleks et noori ei „solgutataks“ eri süsteemide vahel tuleb panustada võrgustikutöö tugevdamisse. Võrgustikutöö on täna justkui kõigi töö osa, aga mitte kellegi vastutus, mistõttu napib rahastust või initsiatiivi

süsteemseks tööks. Tõhusam võrgustikutöö aitab parandada teenuse kvaliteeti, ning leida ja kohandada kohalikus kontekstis sobivad hindamisinstrumendid, teenused ja lahendused. Keskse rolli selles peaks võtma lastekaitsetöötajad.

2. **VAIMSE TERVISE PROBLEEMIDE MÄRKAMISE JA EKSPERTIISI TUGEVDAMINE.** Enamus täna Eestis tõsiste käitumisprobleemidega noortele pakutavatest teenustest ei võta arvesse diagnoosidest tingitud erivajadusi ja teenuseosutajad ei oma piisavalt kompetentse töötamaks noortega, kellel on rasked diagnoosid. Spetsialistide leidmine selleks, et tagada igale psühholoogiline hindamine ja integreerida teenustesse psühhiaatrilise abi komponent. See tähendab inimeste palkamist saarele.
3. **MDFT JA MUUDE TÕENDUSPÕHISTE SEKKUMISTE LAIEM KASUTAMINE** ravikodu teenuse arendamise asemel. Uuringud toovad välja, et sekkumiste tõhusus suureneb, kui programme saab pakkuda noore igapäevases elukeskkonnas ja mõjutada seeläbi noorte endi kõrval ka pereliikmeid ja kaasata kogukonda ja kooli. Erijuhtumite puhul saab kasutada mandril asuvaid ravikodu teenuseid. Paralleelselt vaadata läbi SRT teenuseosutaja võimalused, kuidas oleks selle teenuse raames pakutavaid teenuseid võimalik täiendada, et ta vastaks suuremaks mahus iga lapse spetsiifilisele abivajadusele. SRT võimalik muutus ennetab probleemi süvenemist ning MDFT laiem kasutuselevõtt ei pruugi vajalik olla
4. **PANUSTADA VAIMSE TERVISE PROBLEEMIDE VARAJASE MÄRKAMISE VÕIMEKUSSE.** Probleemide varajane märkamine jääb haridusasutuse tahtmatuse ja spetsialistide nappuse taha**.** Abi vajav laps pole ainult tugispetsialisti probleem, vaid ka kogukonna ja haridusasutuse väljakutse. Rahastajana võiks vald investeerida laialt õpetajate tööstressi vähendamisse ja enesekohaste oskuste arendamisse. See tekitab valmisoleku ja võimekuse avardada õpetaja rolli probleemide märkamisel ja nendega tegelemisel.

   Vald võiks sihtfinantseerida vastava kompetentsi arendamise kava ja programmi väljatöötamist koostöös Saaremaa Toetava Hariduse Keskuse ja koolijuhtidega, ning planeerida investeeringud õpetajate koolitusse.

Ressursside osa: Saaremaa Vald

Esmaste kriitiliste investeeringute kõrval on oluline panustada ka **ennetusse.** Ennetustegevuse prioritiseerimisel lähtun UNODC, 2013 välja toodud sekkumise tasanditest, mida ennetussekkumine mõjutab. Need on:

- Makrotasandi keskkonnad nn. sissetulek ja ressursid; sotsiaalne keskkond; füüsiline keskkond.
- Mikrotasandi keskkonnad nn. perekonna mõju; haridusasutuste mõju; eakaaslaste mõju.

- Individuaalsed omadused nn. vaimne tervis ja isikuomadused; stressile reageerimine (enesekohased oskused); neuroloogiline areng; geneetiline eelsoodumus.

Ka eelpool kirjeldatud tõsiste käitumisprobleemidega tegelemise juurde tuleks planeerida toetavad ennetuse tasandid, et tagada sekkumiste tõhusus.

Pakun välja järgmise lihtsustatud põhjuslikkuse struktuuri, milles keskendun peamiselt välistele motivaatoritele, mille mõjutamine ennetuse kontekstis on KOVi poolt realistlik.

Perekonna tugi: Vanemate oskused. Vanemate hoiakud. Kodukeskkonna ja suhete turvalisus.

Hariduskeskkond: Õpetajate oskused ja hoiakud. Suhete turvalisus täiskasvanutega. Haridusasutuse hoiakud ja kultuur. Õppekava paindlikkus. Tugispetsialisti usaldamine.

Sotsiaalsed suhted: Kontakti leidmine teiste lastega. Tunnustuse leidmine tavaliste laste kõrval. Turvalised täiskasvanud või kaaslased, kellega muret jagada. Vajadus omada kontrolli elus.

Ekspertabi: Spetsialistide olemasolu (kaetud eelnevas).

Ennetusliku sekkumise vajaduse persoonade kaupa oleks järgmine. Olemasolul on välja toodud ka tõenduspõhine sekkumisprogramm:

	1.Koolist puudumine, HEV	2. Kambad	3. Alkohol, tubakas, narko ja muud sõltuvused	4. Lähisuhte-vägivald	5. Vaimne tervis (enese-vigastamine)	6. Seksualne väärkohtlemine	
Perekonna tugi							
Vanemate oskused	X		X	X	X		4
Vanemate hoiakud	X	X	X	X		X	5
Kodukeskkonna ja suhete turvalisus	X	X	X	X	X	X	6
Hariduskeskkond							
Õpetajate oskused ja hoiakud	X		X	X	X	X	5
Suhete turvalisus täiskasvanutega				X		X	2
Haridusasutuse hoiakud ja kultuur	X	X		X	X		4
Õppekava paindlikkus	X						
Tugispetsialisti usaldamine			X			X	2
Sotsiaalsed suhted							
Kontakti leidmine tavaliste lastega	X	X	X		X		4
Tunnustuse leidmine tavaliste laste kõrval	X	X		X			3
Turvalised täiskasvanud või kaaslased, kellega muret jagada			X			X	2
Vajadus omada kontrolli elus		X		X	X		3
Ekspertabi							
Spetsialistid, kes oskaks märgata	X		X	X	X	X	5
VÕIMALIKUD SEKKUMSIED							
	PEAHEA KiVa programm	SPIN programm	Vaikuseminutite Noorteprogramm	„Ringist välja" mudel. KiVa.	PEAHEA ja SPIN		

Nimekirja tõenduspõhistest sekkumistest koos kommentaaridega leiab Lisas 1.

Ennetusvaldkonna tegevuskava ettepanek:

Perekonna tugi:

- Investeerida vanemlike oskuste arendamise võimaluste loomisesse.
  - Vanemlusprogramm „Imelised aastad". Võiks olla veebis osalemise formaadis.
  - Võimalusel aidata luua Perepesa. See on kogukondlik ennetus- ja peretöökeskus, kus toetatakse laste ja perede heaolu läbi süsteemse ning järjepideva ennetustegevuse ning kogukonna võimestamise oma kodukoha läheduses. Perepesade keskmes on pered alates lapseootusest kuni lapse kooliminekueani.
- Kodukeskkonna ja suhete turvalisususe valdkonnas tuleks kaaluda eraldi sotsiaalkampaania loomist TAI, SiMi ja SOMiga, mis on suunatud isadele. Eesmärgiks peaks olema isa rolli ümbermõtestamine kodu ja pere turvalisuse tagamisel. Kampaania sõnumite levitamiseks kasutada nii sotsiaalmeediat kui praame.

Hariduskeskkond

- Investeerida haridustöötajate heaolu parandamisesse. Enne uute kohustuste panemist õpetajatele, tuleb tegeleda koolikeskkonna stressitasemega. Haridusasutuste valikul tuleb abiks värske Laste ja noorte heaolu uuring. Selleks on Vaikuseminutitel programm „Heaolu toetav kool ja lasteaed", mis on mitmeaastane süsteemne teaduslik sekkumine kogu kooli keskkonnale.
- Madalama stressitasemega koolides peaks olema KiVa programm, et tagada turvaline koolikeskkond ja ennetada kiusamise probleemide laienemist koolikeskkonnas. Jälgida tuleks programmi rakendamise tõhusust ja mõju, milleks annab hea võimaluse värskelt avaldatud Laste ja noorte heaolu uuring.
- Sihtfinantseerida vaimse tervise märkamise ja varase sekkumise kompetentsi arendamise kava ja programmi väljatöötamist koostöös Saaremaa Toetava Hariduse Keskuse ja koolijuhtidega, ning planeerida investeeringud õpetajate koolitusse.
- Kaaluda eraldi sotsiaalkampaania loomist hoiakute muutmiseks õpikeskkonna sisu osas. Nagu õpetaja Laur, peaks õpetaja lisaks didaktilistele oskustele olema ka lapse jaoks turvaline täiskasvanu, et koolirõõm ja õpihuvi kasvaks.

Sotsiaalsed suhted

- Investeerida sotsiaalselt kaasavate huviharidusprogrammide nagu SPIN levikusse.
- Motiveerida kohalikke ettevõtted panustama STEP-programmi tegevusse.

- Võimalusel investeerida noorte vabaajategevusse näiteks Noortekeskuse tegevuste laiendamise.

Ekspertabi:

- Vaimse tervise ekspertabi laiendamisest oli juttu eelpool.
- Vald võiks toetada PEAASI vaimse tervise esmaabi oskuste arendamisse vallas.

Üldised ettepanekud riskikäitumisega noorte toetamiseks Saaremaa vallas.

- Võimalusel jätkata kokku kutsutud ekspertide töögrupi tegevustega kui algus on tehtud. Järgmisteks tegevusteks võiks olla eraldi protsessina kirjeldada põhjalikumalt valitud persoonade kasutajalugude progresseerumist, võttes aluseks kasutajateekonna kaardi tööpõhja.

- Olemaolevad protsessid peaks selgemalt välja joonistama, ja persoonad on selleks hea vundament. Siis saab lahti kirjutada ka seotud osapooltel rollide jaotuse, mis koduse tööna poolikuks jäi. PPA on alustanud koostööseminarid sotsiaal- ja haridusvaldkonnaga. Nemad on ise aru saanud, et on valed ootused osapoolte vahel. Plaanis ringist välja projekti tutvustus.

- Saaremaa Valla sotsiaalkomisjoni võiks varakult kaasata teemadega kaasa mõtlemisse.

- Eraldi võiks uurida seda, kas vallal on võimalik toetada juhtumeid, kui abivajadusega ei taheta minna mandrile teenusele. Kuidas saaks toetada?